

Szó és írás határán. Tanulmányok a paraszti-népi írásbeliségről

A tanulmány három, az írásbeliségnek a paraszti társadalombeli szerepével foglalkozó könyv ismertetésén keresztül próbálja meg jellemezni az írásbeliség és a szóbeliség határterületét. Utal arra, hogy a korábbi évszázadokban az írástudás és az analfabetizmus viszonyát egy meglehetősen széles és semmiképpen sem homogén sávként kell értelmeznünk. Az írásbeliség viszonylag új területe a népi kultúrának, vizsgálatához éppen ezért nem mellőzhetőek az újabb módszerek mind a forrásként való felhasználásukhoz, mind műfaji elemzésükhöz. A paraszti írásbeliségnek számos vonása közös a szóbeli folklórral, az írás normatív elemei ugyanakkor nem kis mértékben hatnak rá. Ugyanez a kettősség működik a befogadó elvárásaival kapcsolatban is. A népi írásbeliség esetében mindez az absztrakt-konkrét, a linearitás-képiség, referenciális és poétikai funkció viszonyrendszerben írható le.

Az alábbiakban bemutatásra kerülő három könyv (Tóth 1996; Keszeg 1996; Keszeg, szerk. 1999) a részleges tematikai átfedések ellenére nagymértékben különbözik egymástól. Tóth István György *Mivelhog magad írást nem tudsz...* című munkája történeti monográfia, amely az írásnak a kora újkori Magyarországon való térhódításával foglalkozik. A Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve – *Írás, írott kultúra, folklór* címen – tanulmánygyűjtemény, amely elsősorban a társaság által 1995-ben megrendezett konferencián elhangzott előadások szövegét közli. Keszeg Vilmos *Kelt levelem...* című könyve terjedelmes bevezetővel ellátott dokumentumgyűjtemény, amely egy mezőszéki parasztcsalád levelezéséből válogat, és a levelek magánéleti, műfaji, etnográfiai, szociológiai vonatkozásaival egyaránt foglalkozik.

A kötetek eltérő karaktere, diszciplináris különbségei, fogalmi apparátusuk különbözősége ellenére adott a közös tárgyalás lehetősége, mégpedig a paraszti társadalomban megfigyelhető írásbeliség problémáinak vizsgálata révén. Igaz, amennyiben a paraszti-népi írásbeliség jelenségeit tekintjük a közös tárgyalás alapjának, akkor nem szabad elfeledkezni arról, hogy e közös téma egymással érintkező kapcsolatban álló problémakörök konglomerátumaként jelenik meg ezekben a kötetekben.

Tóth István György monográfiája jóval átfogóbb a paraszti-népi írásbeliség témakörénél, nemcsak a parasztság alfabetizációjának folyamatát írja le, hanem a 17–18. századi Magyarország nemességének, mezővárosi polgárságának írástudásával – illetve annak hiányával – is foglalkozik.

A szerző nagyon körültekintően járt el az elemzett korpusz kiválasztása során, arra törekedve, hogy kutatásai megalapozatlan általánosítások nélkül jellemezzék a kora új-

kori magyar társadalom műveltségének egészét. „E vizsgálat során mind statisztikusan kiértékelhető, mind pedig leíró forrásokat használtam. Igyekeztem elkerülni a külföldi szakirodalomban gyakran alkalmazott módszert, amikor is a bizonyító anyagot térben és időben szabadon kalandozó színes példák helyettesítik. Ezért kiindulásként megpróbáltam az írástudást egy jól körülhatárolt és dokumentált területen, a nagy kiterjedésű és népes Vas megyében a rendelkezésre álló forrásanyag lehetőleg teljes, de legalábbis erre törekvő feltérképezésével statisztikusan megragadni, hogy azután erre a szilárd forrásbázisra alapozva általánosíthassak.” (Tóth 1996:9.)

A szerző figyelme nem kizárólag az írásbeliség terjedésének nyugat-dunántúli állapotaira irányul, hanem más magyarországi vármegyék, illetve a Habsburg Birodalom tartományai, továbbá porosz és francia iskolák helyzetével való összehasonlítások segítségével ad átfogó képet arról, „hol milyen esélye volt a kisgyermeknek, hogy elhagyva a szóbeli kultúra világát, belépjenek az írást használó kisebbség soraiba” (Tóth 1996:9).

A kötet megállapításainak alapját olyan forráscsoportok képezik, amelyek nagyon szemléletesen, a paraszti és nemesi rétegek művelődésének, mentalitásának számos dimenzióját megvilágítva tárják elénk az alfabetizáció terjedésének nyelvi, jogi, életmódbeli, vallási stb. kérdéseket egyaránt érintő folyamatát. Az iskolák helyzetének bemutatásakor a szerző a községekben szórványosan fennmaradt adatok mellett elsősorban az egyházlátogatások dokumentumaira támaszkodik. A vizitációk jegyzőkönyvei alapján alkot képet a tanítók társadalmi összetételéről, műveltségéről, felekezeti hovatartozásáról. Ugyancsak e jegyzőkönyvek alapján szerezhetünk ismereteket a tanítók képzettségéről, amely nagyon sok esetben csak azt tette lehetővé, hogy olvasást tanítsanak, írást nem, ugyanis maguk sem értettek a betűvetéshez (Tóth 1996:22–27).

Az írástudás azonban a nemesség köreiből sem volt elterjedtebb. *Az írástudás a nemesség körében a 17. században* című fejezet alapján látható, hogy akkoriban nemcsak a bocskoros nemesség, hanem a városi és a vármegyei közigazgatásban fontos szerepet betöltő elit képviselői sem tudtak írni. A szerző forrásait itt elsősorban jogi dokumentumok, a bírók, jegyzők, tanúk, esküdtek kézjegyei és aláírásaik jelentik. Ugyancsak fontos forráscsoportot képez erre a rétegre nézve a végrendeletek vizsgálata is.

A szóbeliségben élő kisnemesek írástudásának elemzésekor az elsődleges forrásokat a nemességvizsgálatok iratai jelentik. Ezek alapján kiderül, hogy a többség nem volt képes kibetűzni sem az okleveleken szereplő neveket, sem az adományozó irat szövegét, ezért a tanúskodás során elsősorban az oklevél külalakjára, nagyságára, a feliratok arányozására, a pecsétek méretére hivatkoztak. Érdekes megfigyelése a szerzőnek, hogy e réteg számára az írás nem szöveggént vagy jelsorként, hanem tárgyként jelenik meg, megőrizve bizonyos elemeket abból a kultikus viszonyból is, amely az írást elterjedésének korai szakaszában mindenhol körülveszi (Tóth 1996:163–167).

Az írásbeliség elterjedésének folyamatát nyomon követve a szerző plasztikusan jeleníti meg azt is, hogy a 17. században még mindig milyen fontos szerepet töltött be a társadalom életében és ezen belül a jogi gyakorlatban az élő emlékezetre történő hagyatkozás, amely az írásbeliségen alapuló dokumentációt és bizonyítást is helyettesítette. Ezzel párhuzamosan azonban – a 18. századhoz mindinkább közeledve – kirajzolódik az adminisztrációnak és a bürokrációnak az a követelményrendszere, amely a törvénykezés és a közigazgatás alapjának az írott dokumentumot tekinti, és egyre bizalmatlanabb az élő emlékezetre való hivatkozás archaikus gyakorlatával szemben (Tóth 1996:96–99, 177–184).

A monográfia nagy erénye, hogy különös figyelmet fordít az analfabetizmus és az írástudás, illetve a szóbeliség és az írásbeliség közötti széles átmeneti sávra, amelynek dokumentumai alapján számos érdekes megfigyelést tesz a kora újkori magyar társadalomnak az íráshoz, betűhöz, és végső soron a kultúrához való viszonyát illetően. Az átmeneti jelenségek elemzése azért is érdekes, mert a kötelező népoktatás bevezetése után általánossá váló elemi írástudás ellenére a paraszti társadalom nyelvi kultúrájában éppen az ilyen átmeneti – a szóbeliséggel és az írásbeliséggel egyaránt érintkező – jelenségek játszanak fontos szerepet.

Nagy jelentőséget tulajdonít a szerző az íráshoz, a betűhöz való viszonynak, amely a félig vagy teljesen írástudatlan paraszt vagy nemesember gondolkodását illetően hasonlóan érdekes és sokszínű, mint az írást magától értetődően kezelő, már irodalmi műveltséggel is rendelkező ember betű- és könyvtisztelete és -szükséglete. Itt is számtalan határterület mutatkozik meg: a betű szakrális-mágikus jelenségként való megítélése, a betűt helyettesítő vagy annak környezetében megjelenő szimbolikus elemek – kereszt, pecsét – funkciójának értelmezése és hasonlók körében. Mindennek jelentőségét növeli, hogy – a szerző programjának megfelelően – nem a betű- és írásmágia tetszőlegesen kiragadott példáiról van szó, hanem az ezzel kapcsolatos jelenségek egy precízen megrajzolt szociokulturális folyamat részeként kerülnek az olvasó elé (Tóth 1996:72, 113–116).

A szerző vizsgálódásai az írásbeliség terjedésének átmeneti formáiról – olvasni igen, de írni nem tudó parasztok és nemesek, a félanalfabetizmus különféle fokozatai stb. – arra is felhívják a figyelmet, hogy az írás megjelenése nemcsak egyértelmű fejlődéshez, hanem korábban működőképes társadalmi-kulturális gyakorlatok feladásához, átalakulásához is vezet. Ezek a folyamatok különösen az etnográfus és a folklorista számára jelentősek, hiszen az írásbeliség térhódítása egyrészt a hagyományos paraszti műveltség átalakulását, másrészt a társadalom rétegzettségétől függetlenül létező közös kultúra, a populáris regiszter jelentőségének csökkenését is eredményezi.

A kötet mintegy egyötöde a nemesi könyvtárak keresztmetszetét mutatja be – ugyancsak hagyatéki leltárak alapján –, és ennek alapján megismerhetjük, hogy milyen könyvek képezték a megyei nemesség átlagműveltségének alapját a 17–18. században. Ezzel kapcsolatban a szerző jelentős tagoltságra hívja fel a figyelmet. A többségében még a 18. században is írástudatlan kismemesség hagyatékában könyvek csak kivételesen találhatóak, ezek pedig két iskolai tankönyv kivételével vallási tárgyúak voltak. A birtokos nemesség hagyatékában ezzel szemben nagyobb arányban szerepelnek könyvek. A könyvtárak áttekintése azt mutatja, hogy a gazdálkodással kapcsolatos tudnivalók ekkoriban elsősorban szóban terjedtek, a leltárakba mindössze néhány lótenyésztéssel, kertészkedéssel, dohánytermesztéssel foglalkozó szakkönyv került feljegyzésre. A legnépszerűbbek a nemesség körében a vallási, jogi, történetírói munkák voltak, szépirodalmat ez a réteg csak elvétve olvasott. Folyóirat ekkoriban Vas megyében csak Felsőbüki Nagy Dávid tulajdonában volt – az *Europäische Postillion* című német lap néhány kötete –, ez azonban nem a tulajdonos személyes érdeklődésnek köszönhetően, hanem örökség részeként került oda (Tóth 1996:227–228).

Tóth István György szemmel láthatóan nem kívánt engedni annak a kísértésnek, hogy a ma népszerű médiaelméleti és médiatörténeti koncepciók által megfogalmazott távlatok alapján értelmezze írásbeliség és szóbeliség egymáshoz való viszonyát. A részletek

finom kidolgozása és elemzése, a mikrojelenségekhez való vonzódása következtében úgy tekinthetünk munkájára, mint Hajnal István programjának követőjére, amely az írástörténet vizsgálatában az írásnak a mindennapi élet apró „ráncaiban” való megjelenését, a társadalmi folyamatok racionális megszervezésében betöltött jelentőségét tartotta lényegesnek (Hajnal 1993:43, 62). A szerző nagy önfegyelmel mindvégig a források logikájából következő utakon halad, és megmarad a történettudomány szolid keretein belül. Ennek ellenére – vagy talán éppen ezért? – etnográfus és irodalomtörténész, nyelvész és történész, a mentalitás, a kommunikáció, a művelődés történetének tanulmányozói egyaránt örömmel vehetik kézbe és haszonnal forgathatják ezt a könyvet, mind elméleti inspirációk, mind hasznos adatok után kutatva.

A szerző stílusérzékét és kompozíciós készségét dicséri, hogy – a talán száraznak tűnő téma ellenére – könyve kifejezetten szórakoztató olvasmány. *Az Írástudatlan és gimnáziumot végzett tanítók, Az iskolát kijárt analfabéták, A lázító iratokat csak kevesen olvassák, A nemesleveleket felszabdalo analfabéták* és hasonló, abszurdba hajló fejezetcímek alatt olvasható elemzések finom iróniával és a groteszk jelenetek iránti nagyfokú affinitással mutatják be a magyar művelődés történetének ezt a kevésbé ismert aspektusát.

Keszeg Vilmos *Kelt levelem... – Egy mezőszégi parasztasszony levelezése* című könyve részletesen elemzi a levélgyűjtemény műfaji, kommunikációelméleti és társadalomnéprajzi vonatkozásait, de ennél is érdekesebbek azok a megjegyzések, amelyeket a kötet előszavában az írott folklór kutatásával kapcsolatban fogalmaz meg (Keszeg 1996). Itt ugyanis programszerű tudatossággal hívja fel a figyelmet a paraszti írásbeliségre mint új kutatási területnek a jelentőségére – ebből a szempontból a kötet a szerző által szerkesztett *Írás, írott kultúra, folklór* című tanulmánykötet előzményének vagy inkább appendixének is tekinthető.

Keszeg Vilmos szerint a paraszti írásbeliség jelenségeivel elsősorban azok a tudományok foglalkoztak (a folklorisztika és az etnográfia), amelyek szemléleti, módszertani, fogalmi bázisukat a szóbeliségben élő műveltség tanulmányozása alapján alakították ki. „A múlt században függetlenedett és intézményesedett tudományág a korabeli eszmények, minták, módszerek, feladatok és célok függvényében máig érvényesen behatárolta kutatási tárgyát és finalitását. [...] A múlt század közepén a nemzeti kultúra paraszti ágát felfedező lázas gyűjtések után konstituálódó tudomány kimerevítette az első terülményeket. Az akkor leszűrt kulturális és kutatási modell kerek évszázadon keresztül, napjainkig hatóan konzerválódott. S habár a kutatás állandóan direkt kapcsolatban állt a kutatott kultúrát termelő és használó emberi közeggel, az átörökített modell behatárolta és szelektálta a kutatás tárgyát.” (Keszeg 1996:5.)

A néprajznak és a folklorisztikának a fent idézett megítélése – amennyiben megalapozott –, nem maradhat következmények nélkül. Egyrészt kritikailag reflektálni kell e tudományok gyűjtési, adat- és szövegvizelési, valamint interpretációs technikáira, illetve meg kell világítani az ezek mögött rejlő előfeltevéseket (lásd Burke 1991: 34–37; Niedermüller 1991). Másrészt meg kell határozni azokat az újnak tekinthető műfajokat és szövegfunkciókat, amelyek a paraszti-népi írásbeliség fogalmkörébe tartoznak. Végül meg kell fogalmazni, ki kell dolgozni azokat az eszközöket, melyek segítségével a népi kultúrának ez a viszonylag új területe vagy dimenziója eredményesebben megismerhető. Erre tesz kísérletet a Kriza János Néprajzi Társaság által kiadott tanulmánykötet,

melynek egyik tanulsága az, hogy a paraszti vagy népi írásbeliség regiszteréhez tartozó jelenségek csak nagy nehézségek árán tárgyalhatók egységes fogalmi keretben. A parasztság kultúrája csak részét képezi az itt említendő jelenségeknek, a népi kultúra jelentésértalma pedig meglehetősen differenciálatlan: számos olyan, valamely hatalmi mechanizmus által kulturális elszigeteltségbe kényszerített társadalmi réteg műveltsége idesorolható, így például a városi munkásoké, kézműveseké, tengerészeké (Burke 1991:45–66). De a paraszti-népi írásbeliség körébe sorolható szövegek sem egyformák. Eltérő lehet a terjedelmük és a szövegszervezettségük: a részben ornamentális funkciót betöltő feliratoktól a terjedelmes paraszti önéletírásokig. Különbözhetnek a szerzők: a paraszti közösség tagjaitól terjedően az olyan szerzőkig, akik a nép számára készített, de nem népi eredetű szövegeket termelnek, mint az imakönyvek, vallási aprónyomatványok, kalendáriumok és ponyvák. Ugyancsak eltérés figyelhető meg a szóbeliség műfajaitól való eltávolodás mértékében annak megfelelően, hogy valamely, eredetileg a szóbeliségben működő szövegtípusra mennyire hatottak az íráshasználat által közvetített normák, intézmények szabályszerűségei.

Az írott szöveg funkcióinak eltérő életszférákhoz (szakrális/profán, mindennapok/ünnepek, privát/nyilvános stb.) tartozó sokféleségét is megfigyelhetjük a paraszti-népi írásbeliség fogalmának hatókörében. Ezért hiába lehetett „írás, írott kultúra, folklór” alcím alatt összefoglalni ezeket a szövegeket, a Kriza-évkönyvben közölt tanulmányok tárgyai annyira eltérő élethelyzetekhez, korszakokhoz, kulturális regiszterekhez, szerzői és intézményes háttérhez tartoznak, hogy a kötet összsképe óhatatlanul eklektikus vagy kollázsszerű lett.

A huszonnégy, hosszabb-rövidebb terjedelmű és igen vegyes műfajú tanulmány egyenként történő ismertetése helyett csak néhány, a kötet szellemi profilját, karakterét meghatározó írást emelek ki. A kötet első tanulmánya, Borbély Gábor írása egy 18. századi verses krónikát közöl, amely a Biharfélegyházán pusztító tűzvészt örökítette meg (Borbély 1999). A helytörténeti és irodalomtörténeti szempontokat vegyítő tanulmány feltételezi, hogy a vers szerzője nemesember lehetett, és utal arra is, hogy a szerző bizonyos fokú mitológiai és műfaji ismeretekkel is rendelkezett. A hat és fél oldal terjedelmű tanulmánynak több mint a fele Biharegyháza helytörténetével foglalkozik, és sem a versről, sem szerzőjéről nem közöl semmi érdemlegeset. A krónikás ének és a heroikus műeposz formai sajátosságait ötvöző költemény műfaji konvencióinak elemzése helyett a tanulmány írója inkább impresszionista megjegyzésekre hagyatkozik, mint például „Különösen hathatott a befogadói érzékenységre az »Oh« meglepetést, fájdalmat kifejező indulatszó”, „históriásunk bámulatosan ért a mozgás érzékeltetéséhez”, stb. (Borbély 1999:22).

Megtalálható a kötetben néhány, a szóbeliség és az írásbeliség határán működő műfaj bemutatása, így a halotti búcsúztató (Magyar 1999), a végrendelet (Zsók 1999), az emlékvers (Vasvári 1999), a levél (Kokó 1999) különböző absztrakciós szinteken álló elemzése. A folklorisztika által hagyományosan vizsgált műfajok mellett található olyan érdekesség is, amely szemléletesen jeleníti meg a paraszti kultúrában végbement akkulturalizációs folyamatokat: Asztalos Enikő tanulmánya egy kommunista esküvői szertartás szövegét és szerzőjét mutatja be az olvasóknak (Asztalos 1999). Ez a tanulmány egy sajátos átmeneti műfaj vizsgálatára vállalkozik, de ugyanakkor portré is, hiszen részletesen bemutatja a kommunista hatalom elvárásai szerint profanizált és átideologizált

szertartási szöveg szerzőjének szellemi arcképét és életútját is. Ugyancsak portrét tartalmaz Jakab Zsuzsanna, illetve Major Miklós írása (Jakab 1999; Major 1999). A hagyományos paraszti környezetben verset író népi költő alakját mutatja be Farkas Kinga munkája (Farkas 1999).

A klasszikus tárgy- vagy motívumtörténeti megközelítés is helyet kapott a kötetben. Kríza Ildikó Dugonics András drámáinak elemzése során az összehasonlító irodalomtudomány és folklorisztika módszerét alkalmazza annak kiderítésében, hogy miképpen kerülhetett a hagyományba Mátyás, a reneszánsz uralkodó mellé a lovagorból ismert nagy erejű hős, Toldi Miklós alakja (Kríza 1999). Kríza Ildikó tanulmánya módszerességének és anyaggazdagságának köszönhetően a kötet egyik kiemelkedő darabja, ám a könyv középpontjába állított paraszti írásbeliség kérdéseire csak érintőlegesen kapcsolódik.

Az írásbeliség kevésbé szövegszerű formáival foglalkozik Márton Bélának a faragott kapuk feliratairól (Márton 1999) és Keszeg Vilmosnak a gyászjelentésekről (Keszeg 1999b) írott tanulmánya. Lengyel Ágnes írása olyan szövegeket vizsgál, melyeknek szerzői és kiadói nem a paraszti, hanem a művelt városi környezetből kerültek ki (Lengyel 1999). Inkább areális nyelvészeti, mintsem etnográfiai jellegű Benő Attila tanulmánya, amely a román nyelvű nyilvános feliratok egyes szóelemeinek a magyar szókincsben való megjelenését elemzi (Benő 1999). Csobán Endre Attila írása egy idős parasztasszonynak a mindennapok történései, illetve az újságok és a rádió híradásai alapján készített feljegyzéseit mutatja be (Csobán 1999). Noha a tanulmány alcíme módszertani vizsgálódásokat is ígér, ez az írás inkább kísérletnek tekinthető: a szerző kicsit rendszertelen tallózása az adatközlő szövegei által felvetett problémák között.

A kötetet teoretikusabb írások (Fosztó 1999; Balázs 1999) zárják le. E tanulmányok médiaelméleti és szemiotikai szempontból vizsgálják az írott és a nyomtatott folklór egyes jelenségeit, illetve különbségeit, kitekintve a nagyvárosi folklór népszerű műfajaira is. Fosztó László esszéje a szociológia és a társadalomfilozófia felől, az elit/populáris, privát/nyilvános, individuális/közösségi ellentétpárok segítségével vázolja fel azt a konceptuális keretet, amelyben az írott folklór műfajai, szövegei elhelyezhetők. Balázs Géza tanulmánya inkább a nyelvi jelenségek, a nyelvészetileg is megragadható műfaji jegyek, paraméterek iránt érdeklődik, és a hagyományos nyelvjárástan és rétegnyelvi stilsztika, illetve a kissé holdudvaros médiaelméleti spekulációk közötti átmeneti zónában kísérli meg az írott folklór „grammatológiájának” körvonalait megteremteni.

Balázs Géza írása – ha csak érintőlegesen is – a kötet által kevésbé preferált városi populáris kultúra jelenségeivel is foglalkozik, igaz, ez végképp nem tartozik a paraszti írásbeliség témakörébe. Azonban a nagyvárosi folklórnak az írásbeliséghez való viszonyában megragadhatunk olyan elemeket, amelyek a folklór írásbeliségének megértésében mintaként, paradigmaként szolgálhatnak. A nagyvárosi populáris kultúrában hozzáférhetőek az írásbeliség kommunikációs csatornái és a modern elektronikus-digitális közlőrendszerek, de – sok tekintetben éppen ezeknek az eszközöknek köszönhetően – egyre fontosabb szerepet játszanak a szóbeliség, az úgynevezett „második szóbeliség” különböző formái is (vö. Nyíri 1994:36–42). Mindez olyan kulturális terepeket, szcénákat, műfajokat hoz létre, amelyek maguk is elutasítják az írás másodlagos, elidegenedett jellegét. Jó példa erre a kávéházi *spoken word* költészet népszerűsége vagy a nagyvárosi fekete szubkultúrából elterjedt *hiphop* zene, amelynek verbális sémái a szóbeliségben, mégpedig az utcai élet szópárbajaiban, a nyelvi versengés és rögtönzés frázisaiban gyö-

kereznek (és amely a helyesírás elutasításával, a fonetikus írásmód preferálásával is kifejezi az íráson alapuló kultúra hivatalos normáival szembeni idegenségét). (Erről lásd Poschardt 1997: 186–196.)

Az a bevezető tanulmány, amelyet Keszeg Vilmos az *Írás, írott kultúra, folklór* című kötethez készített, (elsősorban hivatkozásaival és idézeteivel) egyszerre reprezentálja a paraszti-népi írásbeliség kutatását illetően a hagyományos folklorisztikával való kontinuitást, illetve az attól való távolságot. Itt természetesen nem csak a tudománytörténeti kontinuitásnak és megszakítottságnak a folklorisztikában mások által is felvetett problémájáról van szó. Keszeg referenciái arra utalnak, hogy figyelembe kell venni azokat az észleléssel, emlékezéssel, hagyományozódással kapcsolatos koncepciókat, amelyeket a kommunikációs technológiák történetének kutatói fogalmaztak meg (Keszeg 1999a: 7–8).

A klasszikus folklorisztika szemléletmódjával való folytonosságot – ez egyébként a kötet tanulmányait nagymértékben jellemzi – emeli ki Voigt Vilmos az 1974-es *A száz-hagyományozás törvényszerűségei* konferencián tartott előadásának felidézése. Voigt akkor a következőképpen fogalmazott: „a leírt szöveg, az írásbeliség ténye nem képes arra, hogy gyengítse... a szöveg folkloricitását, és az írásbeliség nem képes meggátolni a variálódást” (idézi Keszeg 1999a: 7). E megállapítás helytállósága nyilván a variálódás szintjeinek definiálásától is függ, többek közt azért is, mert a magaskultúra tartományában keletkezett irodalmi művekre is jellemzőek a variálódás jelenségei (lásd Stoll 1987). De ettől függetlenül: mind Voigt Vilmos, mind Keszeg Vilmos szükségesnek tartja hangsúlyozni a paraszti-népi írásbeliség tanulmányozásában a klasszikus folklorisztika szempontjainak és fogalmi rendszerének érvényességét.

Keszeg Vilmos számára a másik lényeges hivatkozási pontot azok az elméletek jelentik, amelyek a szóbeliségről az írásbeliségre való áttérés következményeit taglalják a kultúra szerveződésében, a kognitív rendszerekben, a percepció formáiban végbemenő változások alapján. (Zárójelben egy apró tévedés vagy elírás: Nietzsche 1900-ban halt meg, tehát 1912-ben írott szövegére nem hivatkozhatunk. Lásd Keszeg 1999a: 7.) Ez az irodalom sokféle forrásból táplálkozik, és átfogja a filozófiatörténet, a szóbeliség improvizációs technikáit rekonstruáló folklorisztika, az írástörténet és a kommunikációelmélet számos területét (lásd Nyíri–Szécsi, szerk. 1998). A Keszeg Vilmos által kiemelt szempontok – a memorizálás kényszerétől való felszabadulás, a nyelv és a szöveg absztrahálódása (Keszeg 1999a: 7–8) – természetesen megtermékenyíthetik a paraszti-népi írásbeliség kutatását, azonban valóban hatékony alkalmazásukhoz ezek operacionalizálása is szükséges, hiszen eredetileg másféle és a szóbeliségen alapuló népi kultúra átalakulásánál nagyobb léptékű összefüggések megvilágításának céljából fogalmazták meg őket.

A paraszti-népi írásbeliség szövegeinek tanulmányozása során – a pusztán leírás és ismertetés túlmenően – a következő megközelítésmódokat alkalmazzák a leggyakrabban: 1. a *dokumentum-, illetve forrásérték* az adott közösség életmódját, mentalitását, értékrendjét illetően; 2. a *szövegszerűség és a műfajosság* kérdései – beleértve ebbe a pragmatikai szempontokat is, tehát azt, hogy a vizsgált szöveg/műfaj miképpen funkcionál a hozzá tartozó kulturális környezetben.

A paraszti írásbeliségben keletkezett szövegek olyan szociológiai és társadalomtörténeti dokumentumok, amelyekből az értékrend, a mentalitás, a hitvilág, az életmód, a mindennapok világára következtethet az olvasó. Ez a forrásérték és dokumentumérték a

paraszti írásbeliségben keletkezett szövegek tanulmányozásának, kiadásának egyik leggyakoribb magyarázata. Hanák Péter például a következőképpen fogalmazott az 1. világháborúban írott népi levelek jelentőségével kapcsolatban: „A leveleknek azonban önértékükön túlmenő történeti értékük is van. Történészek, néprajzosok, irodalomkritikák jól tudják, milyen kevés megbízható forrással rendelkezünk, amelyből a nép [...] nézeteit, gondolatait, érzelmeit, szóval: mentalitását a közvetítők mindig torzító áttétele nélkül, saját elbeszélés, önvallomás alapján megismerhetnénk.” (Hanák 1988:223.)

Hasonló megállapításokkal találkozhatunk az *Írás, írott kultúra, folklór* kötet olvasása közben is: „Hú tükre korának, népe és csoportja nézeteinek. Kézírtos életműve kortörténeti dokumentum, forrásértékű adatokat szolgáltatnak a történelem, a gazdaságtörténet, a meteorológiatörténet, a néprajz és a nyelvtudomány számára” – írja Major Miklós a szilagybagosi parasztkrónikás, Szabó Miklós műveiről (Major 1999:215).

A dokumentumértéknek tulajdonított fontosságot hangsúlyozzák ki a kutatók által a paraszti önéletrajzok készítői számára kiadott instrukciók is: „1. A paraszti önéletrajz legyen emberközpontú. 2. Legyen történeti és néprajzi hitelű. 3. Szépitgetéstől mentes, őszinte írás legyen. 4. Tárgyilagosan érzelemgazdag, de nem érzelmű. 5. A leírások legyenek olyan pontosak és részletezők, hogy a tárgyban járatlan olvasó is megértse.” (Szenti 1982:183.) Ha figyelembe vesszük ugyanennek a szempontrendszernek a helyesírásra, központosításra, külalakra és szövegtagolásra vonatkozó javaslatait is (Szenti uo.), akkor mindenképpen arra kell gondolnia az olvasónak, hogy az írott folklór szövegeinek adekvát megítélését nemcsak a hagyományos folklorisztikának a szóbeliséggel kapcsolatos pozitív előítéletei, hanem az írásbeliség által közvetített intézményi perspektívák és nyelvi, kulturális normák is jócskán meghatározzák.

A népi írásbeliség szövegeit azonban nem csupán a dokumentumérték alapján lehet tanulmányozni. Minden ilyen alkotással kapcsolatban elemezhetők a szövegszerűség, a műfaj, a funkció, a szociokulturális kontextus kérdései is. Hanák Péternek az 1. világháború paraszti leveleiről írott klasszikus tanulmánya például részletesen vizsgálja a népi levelek formai konvencióit – nyitó- és záróformulák, motívumok stb. –, illetve azokat a mintákat, közvetítőket, amelyeknek révén ezek eljutottak a paraszti közösséghez. Hanák Péter nyomdokain halad Kokó Júliánna tanulmánya, amely hasonló részletességgel vizsgálja a levelek szerkezetét, formuláit, motívumait, sőt Hanákhöz hasonlóan külön fejezetet szentel a levelekben megjelenő paraszti mentalitás kategóriáinak is (Kokó 1999:240–265).

A gyakorlat azt igazolja, hogy a szóbeliség formai sajátosságai valóban meghatározzák az írott folklór szövegeinek szerkezetét, és talán ennek köszönhető, hogy egyes elemzések nem fordítanak kellő figyelmet arra a tényre, hogy az adott szöveg az írás közegében jött létre, legfeljebb regisztrálják a szövegnek a legszembeötlőbb helyesírási, nyelvhelyességi, illetve a külalakkal kapcsolatos tulajdonságait. Az írásbeliségben keletkezett szöveg – és ez voltaképpen igaz a folklórra és az irodalomra is – sok tekintetben kontinuitást képez a hagyományos kutatott folklórműfajokkal, elsősorban a műfaji kereteket, a motívumok és formulák továbbélését illetően. Ezért az írott folklórt és az irodalmat illetően egyaránt érvényes a folklorisztika elemzési kompetenciája. Ugyanakkor jól érzékelhetők a szóbeli folklórtól való eltérések is. Ebből a szempontból talán a leglényegesebb az, hogy az írott folklór szövegei sajátos átmeneti jelenségek, voltaképpen különféle akkulturalizációs folyamatok produktumai. Az írás használata ugyanis auto-

matikusan olyan problémákat vet fel, amelyek a hagyományos folklórelőadó/alkotó számára nem léteztek.

A paraszti kultúra és a folklór iránti érdeklődést, tanulmányozásának módszereit előkészítette és meghatározta a (pre)romantika nyelv-, illetve társadalomszemlélete (lásd Burke 1991:18–30). Ez a megközelítés természetesen az első folkloristák művei óta racionalizálódott, és a gyűjtés, feldolgozás, értelmezés módszereinek, eszközeinek, fogalmainak rendszerévé alakult át. Mégis, az a tudománytörténeti tény, hogy a folklorisztika módszertana és látásmódja elsősorban a szóbeli kultúra tanulmányozása alapján jött létre, illetve az, hogy jelentős folklórkutatók – például Honti János és Marót Károly – számára meghatározó volt az élőszónak és a szójhagyományok nemcsak a tanulmányozása, hanem az eszményítése is (lásd Honti 1962; Marót 1964:75) mutatja, hogy a folklórt, paraszti műveltséget illetően a szóbeliség szempontjai nagymértékben meghatározzák a tudományos gondolkodást. Ezt igazolja közvetve az is, hogy a folklóralkotások kritikai kiadásának szabályzata az *írott* szöveggel kapcsolatban csak a gyűjtők által lejegyzett szövegek helyesírási és más közlési kritériumairól beszél, az írott folklór közlésének problémái csak említészerűen jelennek meg (Voigt 1974:29, 33, 34).

Az írás használatán alapuló alkotás- és kifejezőmód tanulmányozásához ezért szükség van a paraszti írás technikájának és gyakorlatának alapos megismerésére és leírására (grammatológia), illetve azoknak a változásoknak a figyelembevételére, amelyeket az írás használata által közvetített nyelvi, esztétikai és az intézményes működéssel kapcsolatos normák (diskurzusok) idéznek elő. Lehetséges, hogy ezek az erőfeszítések a népi írásbeliség marginálisnak számító jelenségeit világítják meg, de ennek ellenére is szükség van rájuk, hiszen a nyelvi megformáltság nem választható el a szövegek által közvetített ismeretek, szimbólumok, mentalitások kialakulásától és hatásától.

Amikor egy paraszti közösség valamely tagja tollat ragad, és írásban fejezi ki magát, írásban rögzíti életének eseményeit, verset, mesét, krónikát, önéletrajzot ír, ezzel a cselekedetével olyan nyelvi, esztétikai, intézményes normákkal szembesül, amelyek sem a szóbeliségben alkotó szerző, sem a szóbeliség kutatója számára nem relevánsak. E normákat természetesen nem csak az írás közvetíti; de az írásbeliségnek az *írással* – mint technikával és médiummal – kapcsolatos kérdéseit vizsgálva hangsúlyozni kell az e médium által közvetített normatív elemek jelentőségét. Minderre pedig a kutatónak kell reagálnia, hiszen ideális esetben ő rendelkezik a szóbeliség és az írásbeliség nyelvi, műfaji, esztétikai és intézményes normáinak összevetéséhez szükséges kettős kompetenciával, előfeltevés-rendszerrel. E normák ugyanis a népi írásbeliségre irányuló diszciplináris szemléletet is meghatározzák, és ezzel a meghatározottsággal a kutatónak is számolnia kell, ellentétben a szerzővel, aki vagy tisztában van ezek létezésével, vagy nincs.

Egyébként gyakran tisztában van, ezt bizonyítják azok a fordulatok, amelyben a szerző rossz helyesírását, gyenge kifejezőkészségét mentegeti, vagy azt indokolja, hogy tanulatlan, paraszti fő léte miatt fog tollat a kezébe, és miért foglalkozik olyan „tudós” dologgal, mint az írás. Nagy P. István kéziratosa munkájában a következőképpen szabadkozik: „Ne bírálj az írást, aki ezt írta nem jár a sok kollégiumba... természetes ésszel s igaz érzéssel írom én ezeket.” (Idézi Gyenis 1965:167.)

Különösen így volt ez régebben, hiszen a hagyományos paraszti környezetben a tanító, a pap, a helyi hivatalnokok voltak azok, akik a mindennapi élet egyes elkerülhetetlen alkalmain (levélírás, hivatalos iratok aláírása stb.) túlmenően írni szoktak. Tehát a paraszti

szerző irodalmi tevékenysége által folyamatosan egy magasabb társadalmi státussal rendelkező személy – átvitt értelemben egy intézmény vagy hivatal – praxisába vonja be magát. Az írás ugyanis azokban a közösségekben, amelyekben kreatív használata nem magától értetődik, a szerzőt egy olyan hierarchikus alapokon nyugvó erőterben helyezi el, amelyet a nem egyenrangú felek közötti kommunikáció sajátosságai határoznak meg.

Farkas Kinga tanulmánya a következőket írja ezzel kapcsolatban: „a népi költők kivétel nélkül olyan szigorú értékrendű közösség tagjai, amely a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét amolyan Istentől elrendelt sorsnak véli. Itt az egyén kénytelen elfogadni különböző mintákat, szabályokat, és ezekhez alkalmazkodni. [...] A versíró ugyanazon a tudásszinten, kultúrfokon él, melyen a közösség többi tagja, és mindvégig megmarad azon a fokon, forma és szemlélet tekintetében is. Ellenkező esetben előfordulhat, hogy deviáns elemnek minősítik és a csoport kirekeszti.” (Farkas 1999:227–228.)

Az írás a paraszti felhasználó számára kétszeresen is másodlagos vagy elidegenedett, mégpedig szemiotikailag és történetileg. Egyrészt másodlagos és elidegenedett közvetítőeszköz az élőszó elsődlegességéhez képest (Günther 1995: 15–16). Másrészt az írás a paraszti kultúrába bekerülve olyan automatizmusok, szokások, műfajok rendszerére épül rá, amelyek eredetileg a szóbeliségben jöttek létre. Így nemcsak pozitív hatásai vannak – mint az egyén és a közösség emlékezetének segítése, a művelődésben és a társadalmi életben való hatékonyabb részvétel biztosítása –, hanem megjelenésével és térhódításával a paraszti közösség korábbi művelődésszerkezete is átalakul.

A szóbeli folklór nyelvi-poétikai kompetenciáját alkotó szabályok az írott folklórban is érvényesülnek, de egyrészt korlátozza, másrészt átalakítja őket egy hozzájuk képest idegen és másodlagos kód, az írás megjelenése. Ezért az írott folklór alkotásai többnyire sajátos poláris feszültségben helyezkednek el. Egyrészt a szóbeliséghez kapcsolódnak, de nemcsak a folklórral való műfaji-strukturális kontinuitás révén, hanem a helyesírás normáinak ignorálásával is. Másrészt az intézményesített írásos kifejezésmód – az „irodalom” – normáit is alkalmazzuk velük kapcsolatban, és ilyenkor ítéletünket nagyban befolyásolja e szövegek darabossága, görcsössége, a küzdelem egy idegen, kellően nem uralt kóddal és normarendszerrel szemben. Az írásban rögzített szövegekkel szemben – különösen akkor, ha esztétikai relevanciával rendelkező műfajt képviselnek – automatikusan érvényesítünk bizonyos elvárásokat, a helyesírást, a nyelvi normát, a gördülékeny prozódia, a szerkezetet illetően. Az írott szöveget – önkéntelenül is – az írásbeliség kidolgozott normái (helyesírás, nyelvi norma, szerzői öntudat, intézménybe tagolódás) alapján közelítjük meg.

Ezért az ilyen szövegeket – a nem kellően érzékeny megközelítés esetében – kettős hátrány sújtja: az írott folklór alkotásai egyszerre látszanak a szóbeliségben keletkezett műfajok és az irodalmi szövegek mediális-szemiotikai travesztációjának. Ennek legszembetűnőbb tünete, a helyesírás hiánya vagy kezdetlegessége valójában csak alete egy átfogóbb, az írás használatából származó problémakörnek. Ezt a problémakört az írás által megkövetelt automatizálódott elvonatkoztatási műveletek és a konkrét-referenciális jelenségek, folyamatok közötti egyeztetés kérdéseként ragadhatjuk meg. Ez a rendkívül összetett folyamat pedig – strukturálisan – legalább három szakaszból, egyrészt a hang és az írásjel, másrészt a nyelvi reprezentáció és a referencia egyeztetéséből, végül az írás technikai folyamatának megvalósításából áll. (Az elme, a kéz, és a szöveg összehangolásának folyamatáról lásd Steinfeld 1995: 133–139, illetve Ligeti 1982:64–70.)

Az egyes dokumentumok jól mutatják, hogy az absztrakció hiánya és a referencialitás előnyben részesítése milyen nagymértékben uralja a paraszti írásbeliség közegében keletkezett szövegeket. Hajlamosak lehetünk arra, hogy ezt a paraszti gondolkodás és mentalitás sajátosságaiból, így annak konkrétumokhoz kötődő, az elvonatkoztatásoktól idegenkedő jellegéből vezessük le. A népi költő „szűk látókörrrel és fejletlen absztrahálóképességgel rendelkezik, így egyetemes mondanivalóval nem igen találkozunk műveiben” – írja Farkas Kinga (Farkas 1999:227–228). Most azonban a paraszti gondolkodásmód feltételezett karakterológiájára való hivatkozás helyett néhány, magukban a szövegekben megfigyelhető, az absztrakt és a konkrét szintek egyeztetésében megfigyelhető kettősségre szeretném felhívni a figyelmet.

A paraszti közösségben prózát író, verset faragó szerző nem absztrahálja magát a hangot sem, amely számára vélhetően sokkal szubsztanciálisabb és testesebb entitásként jelenik meg, mint többit olvasó, író embertársai számára. Nem tudja és/vagy nem is akarja analizálni a szó hangalakja és írott formája közötti kapcsolatot. A hang ebben az esetben ugyanis nem az íráskép által másodlagosan meghatározott lineáris karakterrel jelenik meg, hanem a test háromdimenziós kiterjedéseként. Ebből következően a paraszti-népi írásbeliségben gyakoriak a linearitás megkerülésének vagy ignorálásának a különböző formái. Ilyenek mutathatók ki az *írásképben*: írásjelek halmozása, képi elemek felhasználása, barokkosan terjengős vagy archaizáló címek használata (vö. Vasvári 1999:124–125; Major 1999:205–207), illetve a szöveg *prozódiájában* is. Ez utóbbira lehetnek példák az élőbeszédre jellemző versszerűségnek és szólamszerűségnek az írott szövegben megfigyelhető tünetei. Gyenis Vilmos *Emlékirat és parasztkrónika* című tanulmányában egy 1860–1870-es évei körül keletkezett dokumentumról a következőket állapítja meg: „Az élőszó ereje átüt a sorokon s nem béklyózza az írásos fogalmazás – kezdeti fokra jellemző – csináltsága, nehézsége. [...] Beszélt nyelvének hangalakja különösebb megfontolás nélkül kapja meg legegyszerűbb írott képét.” (Gyenis 1965:167.)

A múlt század közepén alkotó paraszti szerző számára vélhetően közvetlenebbek voltak a szóbeliség hatásai. De ezek a megállapítások a hagyományos szóbeliség és az írásbeliség határterületein keletkező szövegek esetében korszaktól függetlenül is érvényesek. Küllös Imola például a következőket írja a paraszti önéletrajzok prozódiájáról: „A paraszti önéletrajzok nyelve általánosságban tükörképe az élőbeszédnek. Interpunkciózás nélkül áradnak, torlódnak a hangos meséléshez, elbeszéléshez szokott emberek ceruzája alá a gondolatok. A leírt mondatok nem a grammatika, hanem az élőbeszéd törvényeinek engedelmességednek [...] Ezeknek az írásoknak egyéni ízeit, nyelvi szépségét tulajdonképpen csak a hangos felolvasás mutatja meg.” (Küllös 1982:173.) Végül utalnunk kell arra, hogy a *helyesírás* hiánya vagy kezdetlegessége sem csak kódolási hiba, hanem az élő hangon alapuló performancia emlékének az íráson való átsejlése is.

A paraszti-népi írásbeliségnek egy másik aspektusát világítja meg a poétikai és a referenciális funkció egymáshoz való viszonya. Ez a szempont elsősorban a prózai-elbeszélő szövegekre vonatkozik, de más szövegtípusok szempontjából is jelentősége lehet. Megfigyelhető, hogy a paraszti szerző számára az írásbeliség használata elsősorban a nyelv referenciális funkciójához és az erre épülő nyelvi szerepekhez kapcsolódik, az esztétikai szempontok itt másodlagosak. A paraszti szerzők saját munkájukkal kapcsolatban többnyire a praktikumot, az írásbeliség segítségével megvalósítható gyakorlati funkciókat emelik ki. Az írott szöveg megőrzi az eseményeket, cselekedeteket, szereplőiket a

feledéstől, tehát fontos szerepet kap az emlékezés, a megőrzés funkciója: „a legjobb tudásom szerint szedegettem össze a múltnak ködéből az eseményeket, mint elhullott és értékes gabonakalászokat, hogy egy szép koszorúba helyezzem az utókor számára” – írta munkájáról Szabó Miklós parasztkrónikás (Major 1999:205). Érdekes látni, hogy a szórakoztatás gondolata is az emlékeztetés-megőrkítés funkciójához kötődik: „Amennyire csekély tehetségemtől kitelik, összeírom és megőrkítem a községünkben előfordult nevezetesebb, egyszersmind mulatságos dolgokat, amely községünkben tényleg meg is történtek. Ugy a régi időkben, valamint napjainkban, mely érdekes szorakozást nyújt azoknak, akik a mult iránt érdeklődtek.” (Major 1999:206.) A Gyenis Vilmos által elemzett 19. századi önéletrajz, Öreg Gyüker József munkájának címe – *Emlékezetnek méltó történetek megírása* – ugyancsak a megőrzés-emlékezés szándékának hangsúlyos voltára utal (Gyenis 1965:157).

További meghatározó gyakorlati funkció a morális tanítás és az épülés eszméjéhez kötődik. Jakab Zsuzsánna tanulmányában a paraszti közösségben tollat forgató szerző a következőképpen fogalmazza meg célját, szándékait: „Valami olyasmit szeretnék magam után hagyni, ami hiányzó történelmi ismereteinket, erkölcsi nézeteinket megszilárdíthatja, az értelmes élet gyakorlására buzdíthatja őket.” (Jakab 1999:217.) Demeter Domokosnak ezekben a soraiban helyet kap még egy további funkció, az ismeretközlés célkitűzése is.

A Jakab Zsuzsánna által a Kriza-évkönyvben közölt anyagban érdekes példa található arra, hogy abban a ritka esetben, amikor a paraszti író olyan formát választ, amely sem a referenciális-dokumentatív funkcióhoz, sem a folklór műfaji szabályaihoz nem kapcsolódik, akkor az allegória eszközehez nyúl. Demeter Domokos *A hideg télben* című verse a téli világ jelenségeinek felsorolásával a Ceaucescu-korszak dermesztő társadalmi-politikai légkörét jeleníti meg a téli természeti képeinek allegorikus felhasználásával (Jakab 1999:222). Ez ugyanis lehetőséget teremt arra, hogy a szerző (morális) tanítást közvetítsen oly módon, hogy az életéből és annak közvetlen környezetéből ismerős maximákat, történéseket, megfigyeléseket öltöztet képi köntösbe.

A fentiek alapján a paraszti írásbeliség legfontosabb, a szerzők által is kiemelt feladatkörének az *emlékezés-megőrkítés* (krónika, napló, emlékirat, helytörténet), a *morális nevelés (épülés)* és az *ismeretközlés* látszik. Ehhez járulnak még a *kapcsolattartást* segítő levelek és a *rituális* alkalmakhoz (házasságkötés, temetés stb.) kapcsolódó szövegek. Végül – a közléssel a külvilág címzettjei felé forduló szövegfunkciók mellett – meg kell említeni az írás gyakorlatának a szubjektivitáshoz, a bensőségességhez tartozó szerepkörét is. Ez a *belső számvetés*, mérlegkésztés, amellyel a szerző önmagát, életútját helyezi el az őt körülvevő világ keretei között.

Az itt ismertetett könyvek azt tanúsítják, hogy könnyűszerrel tehetünk megállapításokat az írott folklór egyes szövegeivel kapcsolatban, viszont csak alapos átgondolás és a kutató önreflexiója alapján határozható meg ellentmondások nélkül egy olyan egyszerűnek látszó fogalom, mint a paraszti vagy a népi írásbeliség. Azok az életvilágok, amelyek egykor a folklór társadalmi környezetét alkották, már régóta folyamatos változáson mennek keresztül, a homogén kulturális rendszertől a heterogeneitás, a tradicionális kultúrától a modernitás felé. (E folyamatról lásd Bausinger 1995.) Ezzel párhuzamosan más csoportok a „második szóbeliség” kulturális paradigmájában tevékenykedve olyan szövegeket hoznak létre, amelyek ugyancsak a szóbeliség és írásbeliség határte-

rületein található, és amelyek gyakran kitérnek az egzakt fogalmi meghatározásra tett kísérletek elől. Ugyanakkor éppen napjainkban van folyamatban annak átértékelése, hogy az írás megjelenése milyen tényleges változásokat idézett elő a kultúra működésében, és talán arra sincs pontos rálátásunk, hogy az ezzel kapcsolatban feltett kérdések és az ezekre adott válaszok mennyire függetlenek a jelenkori kultúrának a számítógépes és a hálózati kommunikáció által előidézett változásaitól. Az írásbeliség és szóbeliség határterületeinek kutatása ezért korszakérzékenynek látszik, de ugyanígy – ennek komplementereként – azt is mondhatjuk, hogy korszakfüggetlen.

IRODALOM

ASZTALOS ENIKŐ

1999 Aktualizált rigmusok és ateista esküvői szertartás az 50-es évekből. *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 138–159. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

BALÁZS GÉZA

1999 Kommunikációs létformák és átcsapások. *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 310–331. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

BAUSINGER, HERMANN

1995 A népi kultúra a technika korszakában. Budapest: Osiris-Századvég.

BENŐ ATTILA

1999 A vizualitás szerepe a szókölcsönzésben. *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 266–280. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

BORBÉLY GÁBOR

1999 „...Jaj égnek mindenek iszonyu tüzekkel.” *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 17–29. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

BURKE, PETER

1991 Népi kultúra a kora újkori Európában. Budapest: Századvég – Hajnal István Kör.

CSOBÁN ENDRE ATTILA

1999 Egy határműfajon belüli határesetről. Egy írásos folklórkutatás módszertana és tanulságai. *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 281–299. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

FARKAS KINGA

1999 A népi írásbeliségről – Kusztyos Vilmos versesfüzete alapján. *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 227–239. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

FOSZTÓ LÁSZLÓ

1999 Nyomtatott folklór. Mass media és a népi kultúra. *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 300–309. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

GÜNTHER, G.

1995 Die Schrift als Modell der Lautsprache. *In* Schriftaneignung und Schreiben. J. Ossner, Hrsg. Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie.

GYENIS VILMOS

1965 Emlékirat és parasztkrónika. *Irodalomtörténeti Közlemények* 69(1):152–171.

HAJNAL ISTVÁN

1993 Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. *In* Hajnal István: Technika, művelődés. Budapest: MTA Történettudományi Intézet.

HANÁK PÉTER

1988 Népi levelek az első világháborúból. *In* Hanák Péter: A Kert és a Műhely. 222–274. Budapest: Gondolat.

HONTI JÁNOS

1962 Epikus néphagyomány. *In* Honti János: Válogatott tanulmányok. 191–206. Budapest: Akadémiai Kiadó.

JAKAB ZSUZSÁNNA

1999 Demeter Domokos, a népi verselő. *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 216–226. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

KESZEG VILMOS

1996 Kelt levelem... – Egy mezőszégi parasztszöny levelezése. Debrecen: Györffy István Néprajzi Egyesület. /A Néprajzi látóhatár kiskönyvtára 6./

1999a Ajánlás *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 7–16. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

1999b Századeleji gyászjelentő lapok. *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 95–110. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

KESZEG VILMOS, SZERK.

1999 Írás, írott kultúra, folklór. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 334. p. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

KOKÓ JÚLIÁNNA

1999 Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban. *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 240–265. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

KRÍZA ILDIKÓ

1999 Az írásbeli és a szóbeli kultúra kapcsolata a XVIII. században. *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 183–199. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

KÜLLŐS IMOLA

1982 A személyes dokumentumok kutatása a folklorisztikában. *In* Az életrajzi módszer. Küllős Imola, szerk. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.

LENGYEL ÁGNES

1999 A szakrális nyomtatványok kutatásáról és jellemző jegyeiről. *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 160–182. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

LIGETI RÓBERT

1982 Az írástanulás pszichológiája. Budapest: Tankönyvkiadó.

MAGYARI ETELKA

1999 Halotti búcsúztató a bánási Újszentesen. *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 89–94. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

MAJOR MIKLÓS

1999 Koszorúba font gabonakalászkok. Szabó Miklós, szilágybagosi parasztkrónikás naplójegyzetei a 20. század második feléből. *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 200–215. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

MARÓT KÁROLY

1964 Az eposzeia helye a hősi epikában. Budapest: Akadémiai Kiadó.

MÁRTON BÉLA

1999 A sóvidéki faragottkapu-feliratok. *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 72–88. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

NIEDERMÜLLER PÉTER

1991 A magyar folklór szövegbázisának megkonstruálása a 19. században. *In* Népi kultúra és nemzetudat. Tanulmánygyűjtemény. Hofer Tamás, szerk. 15–23. Budapest: Magyarságkutató Intézet.

NYÍRI KRISTÓF

1994 A hagyomány filozófiája. Budapest: T-Twins Kiadó – Lukács Archívum.

NYÍRI KRISTÓF – SZÉCSI GÁBOR, SZERK.

1998 Szóbeliség és írásbeliség. Budapest: Áron Kiadó.

POSCHARDT, U.

1997 DJ Culture. Hamburg: Rowohlt Verlag.

STEINFELD, C.

1995 Wie kommt der Text vom Kopf auf das Papier? *In* Schriftaneignung und Schreiben. J. Ossner, Hrsg. Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie.

STOLL BÉLA

1987 Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban. Budapest: Tankönyvkiadó.

SZENTI TIBOR

1982 Szempontok a paraszti önéletrajz írásához. *In* Az életrajzi módszer. Küllös Imola, szerk. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

1996 Mivelhogy magad írást nem tudsz... – Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Budapest: MTA Történettudományi Intézete.

VASVÁRI ZOLTÁN

1999 „Hallgass a szív szavára...” Emlékversek funkcionális használatban parasztságunk kezén. *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 119–128. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

VOIGT VILMOS

1974 A népköltési (folklór) alkotások kritikai kiadásának szabályzata. Budapest: Akadémiai Kiadó.

ZSÓK BÉLA

1999 ...Ezek utolsó akaratim... *In* Írás, írott kultúra, folklór. Keszeg Vilmos, szerk. 111–118. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7./

JÓZSEF HAVASRÉTI

On the border of words and writings.

Papers on popular literature

This article aims to describe the territory between the use of writing and spoken expression through the review of three books that deals with the role of popular literature in peasant society. It reminds us that the relationship between literacy and illiteracy in the last centuries can only be characterised as substantial and complex. Literacy is a relatively new phenomenon in popular culture, therefore it needs new research methods. Popular literature shares a great number of features with verbal folklore but it also has constraints originating from writing. This duality can be detected in the reception of popular literary works. The paper analyses this aspect with the help of comparisons between abstract and concrete expressions, linearity and visualisation, and referential and poetical functions.